

VEILIGHEID EN VOLKENRECHT: TOENEMENDE AANDACHT VOOR INTERNATIONALE REGELGEVING?

Ramses A. Wessel¹

Internationaal recht en de politieke werkelijkheid

Het is al jarenlang gebruik dat de redactie het hoofdstuk over de internationaal-rechtelijke ontwikkelingen opneemt aan het begin van dit Jaarboek. Als reden wordt vaak gegeven dat het vanuit redactioneel oogpunt mooier is om te beginnen met een wat overkoepelend verhaal, om vervolgens af te dalen naar meer specifieke terreinen. De redactie geeft hiermee blijk van een, onder niet-juristen, vrijwel unieke visie op het belang van het recht in de politieke werkelijkheid: internationaal recht als algemeen normatief kader. Veel vaker wordt onder politicologen en IB-deskundigen het internationale recht afgedaan als iets wat door middel van politieke interpretatie of zelfs negeren ondergeschikt kan worden (en wordt) gemaakt aan de wil van de (machtigste) staat. De bestudering van het internationale recht zou voor het verklaren van internationale politieke ontwikkelingen geen nut hebben, want, zoals Henkin al constateerde: “as for the diplomat and the maker of foreign policy, they do not appear to consider international law important. International law is convenient for formalizing routine diplomatic practices so as to give free rein to the art of diplomacy; it is often an acceptable minor obstacle in the pursuit of policy; it is not a significant restraint on a nation's freedom to pursue important national interests as it sees them.”² In tegenstelling tot de nationale samenleving, lijken de betrekkingen tussen staten niet te worden geregeld door normen, instituties en procedures. In de ogen van velen zijn de internationale betrekkingen, als ze al door het recht worden geregeerd, dan ook slechts gebaseerd op de *law of the jungle*. Sommige visies gaan zelfs nog verder en zien de bemoeienis van juristen met de internationale politiek als contraproductief vanwege de “*mélange* of inherently debilitating characteristics fundamental to legal education and training, to the processes of legal reasoning, to the practice of law, and to the legal profession”.³

De belangrijkste reden voor het geregeld te constateren onbegrip voor juridische analyses – een onbegrip dat overigens eveneens vaak bestaat als een jurist de in zijn ogen vaak vrijblijvende en op de ‘glazen bol’ geïnspireerde analyses van IB-deskundigen ziet – komt waarschijnlijk vooral voort uit het feit dat de twee onderzoeksgemeenschappen, ondanks hun gemeenschappelijke onderzoeksobject, volledig van elkaar zijn gescheiden. De verzuiling is hier nog vrijwel intact: er bestaan afzonderlijke tijdschriften, onderzoeksgroepen, conferenties, en facultaire secties. De belangrijkste handboeken en ‘goeroes’ binnen de ene discipline zijn bij

de andere meestal volledig onbekend. Binnen de bestuurlijke academische wereld is dit inmiddels ook geconstateerd en de trend naar 'multidisciplinair onderzoek' heeft ook op dit vlak de laatste tijd stevige impulsen gekregen in de vorm van multidisciplinaire onderzoeksscholen en opleidingen.

Ondanks de mening van sommige auteurs dat een gecontinueerde scheiding van internationaal recht (IR) en internationale betrekkingen (IB) slechts leidt tot kunstmatige theoretisering die met de werkelijkheid niet veel van doen hebben,⁴ is er, bij mijn weten, tot nu toe nog niemand in geslaagd een gedegen gecombineerde IB/IR analyse van een internationaal vraagstuk te geven. Dit hoeft geen bevreemding te wekken. Hoewel het uiteraard van belang is dat beide disciplines van elkaars bevindingen op de hoogte blijven, is er sprake van een onoverbrugbaar omslagpunt tussen de wereld van het recht en de wereld van de politiek. Waar de laatste vooral geïnteresseerd is in het begrijpen van internationale gebeurtenissen door het maken van machts- en/of samenwerkingsanalyses, gaat het in de eerste vooral om het in kaart brengen van een vaststaand normatief kader, het verduidelijken van bestaande regels en de interpretatie van gemaakte afspraken. Zowel de doelstellingen als de methoden van onderzoek en analyse zijn in beide werelden dan ook zeer verschillend en maken een geïntegreerde aanpak moeilijk. Zo'n aanpak is overigens ook niet noodzakelijk. Het belang van multidisciplinair onderzoek moet niet worden gezocht in een kunstmatige integratie van wezenlijk van elkaar verschillende disciplines, maar in de erkenning dat een zo volledig mogelijk inzicht in een vraagstuk wordt verkregen door gebruik te maken van de door alle relevante disciplines gepresenteerde onderzoeksresultaten. Een juridische analyse kan wat dat betreft de meer politieke analyses van dienst zijn door het feitelijke kader van regels, besluiten en uitspraken in kaart te brengen waarbinnen het internationale politieke spel zich dient af te spelen, zoals het overigens voor de jurist bij de interpretatie van regels van belang kan zijn te weten wat de politieke achtergrond van bepaalde besluiten was.

Is er bij politici een voorzichtige neiging tot meer internationale regulering te constateren nu de mogelijkheden in het post-Koude Oorlog-tijdperk daartoe zijn vergroot? De onderhavige verslagperiode maakt in ieder geval duidelijk dat de internationaal jurist zijn handen vol heeft, of het nu gaat om de mogelijkheden om bestaande internationale organisaties te hervormen (zoals de Verenigde Naties of de NAVO), om een logisch-consistente interpretatie van belangrijke nieuwe verdragen (zoals het Verdrag van Amsterdam), of om nieuwe mogelijkheden te onderzoeken (zoals die met betrekking tot de oprichting van een Permanent Strafgerechtshof).

Promotie van internationaal recht door de Verenigde Naties

Het in 1989 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties uitgeroepen Decade of International Law, waarmee de Algemene Vergadering het belang van het internationale recht onder de aandacht van de wereldbevolking wil brengen, loopt inmiddels tegen zijn eind. Hoewel de rol van internationaal recht in conflict-

voorkoming en -oplossing nog niet altijd even zichtbaar is, heeft de afgelopen periode toch een aantal veranderingen op dat vlak laten zien. Het meest in het oog springend is de actieve rol van de VN-Veiligheidsraad. Sinds het einde van de Koude Oorlog is deze Raad betrokken bij de oplossing van een groot aantal veiligheidsproblemen in de wereld, hetgeen wordt gedemonstreerd door de aanhoudende stroom van resoluties. Hoewel kan worden volgehouden dat het hier om een bij uitstek politiek orgaan gaat, hebben we toch te maken met de implementatie van een op juridische afspraken gebaseerd systeem. Ook het volgens vaste regels en binnen een strak mandaat uitvoeren van vredesoperaties door groepen van staten en internationale organisaties past binnen dit idee. Conflictoplossing is steeds minder een zaak van individuele staten en volgt steeds meer een vast patroon op basis van van tevoren neergelegde normen. En, zoals vorig jaar in dit hoofdstuk werd vastgesteld: veiligheidsorganisaties proberen koste wat kost een plaats binnen dat nieuwe systeem te verkrijgen, onderwijl zichzelf bestokend met nieuwe doelstellingen, taken en procedures.

In dezelfde periode worden alternatieven voor politieke afrekeningen gezocht in experimenten met internationale straftribunalen, zoals die met betrekking tot Joegoslavië en Ruanda. Onderzoek naar de schuldvraag en de berechting van individuele oorlogsmisdadigers worden hiermee van het bi- of multilaterale naar het internationale niveau getild, waar vastgelegde regels en procedures een zo objectief mogelijke uitkomst willen garanderen. Wat een belangrijk aantal van die regels betreft: de International Law Commission heeft inmiddels een concept gereed voor een Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind.⁵ Daarnaast is het de bedoeling dat het verdrag over de oprichting van een Permanent Strafgerechtshof in 1998 gereed komt voor ondertekening.⁶ Ook de oprichting van het internationale tribunaal voor het recht van de zee in oktober 1996 kan hier als voorbeeld dienen.⁷

Op het terrein van de wapenbeheersing is een groot aantal vaak vergaande regels geaccepteerd door de staten die de Chemische Wapen Conventie hebben ondertekend. Het is het eerste verdrag dat is gericht op een volledige uitbanning van een bepaalde categorie wapens. Internationale rechtsregels blijken voor de partijen bij het verdrag op dit belangrijke terrein zo belangrijk dat zij zelfs hebben ingestemd met zeer vergaande verificatiebevoegdheden voor de bij het Verdrag opgerichte Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW).⁸ Een vergelijkbare ontwikkeling deed zich voor op het terrein van de kernproeven, die onderwerp zijn van het door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aangenomen Algeheel Kernstopverdrag.

Een laatste voorbeeld van de geconstateerde aandacht voor internationale regelgeving kan worden gevonden in het steeds verder vastleggen van de sinds het begin van de jaren zeventig in de praktijk gegroeide Europese politieke samenwerking. Gedurende haar ontwikkeling werd deze samenwerking steeds meer onderworpen aan procedures, hetgeen in 1986 zelfs leidde tot een formele juridische vastlegging in de Europese Akte. Als gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid werd deze samenwerking in 1991 nog verder gereguleerd in het Verdrag van Maastricht,

terwijl de lidstaten zich in 1997 nog meer vastlegden door het accepteren van nieuwe afspraken in het Verdrag van Amsterdam. Als ergens de vrije diplomatie steeds verder onderworpen wordt aan regels en procedures, dan is het wel op het terrein van het Europese buitenlandse beleid. Het is zeer waarschijnlijk dat ook hier de behoefte aan de relatieve zekerheid van juridische regels het wint van de onzekerheid die een volledige vrijheid van handelen nu eenmaal met zich brengt.

Deze ontwikkelingen hebben de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties er niet van weerhouden om op 16 december 1996 ook voor de slottermijn van het Decade of International Law (1997-1999) nog een activiteitenprogramma aan te nemen.⁹ Dit programma varieert van aanmoedigingen aan staten om toe te treden tot bestaande multilaterale verdragen, tot het stimuleren van onderzoek naar de mogelijkheden en middelen voor vreedzame beslechting van geschillen tussen staten. Ook voor de academische wereld liggen belangrijke taken weggelegd. Het wordt belangrijk geacht dat staten en internationale organisaties publicaties op het terrein van het internationale recht stimuleren, dat er symposia, conferenties, seminars en lezingen worden georganiseerd, dat staten en rechtenfaculteiten zich inspannen om internationaal recht als een hoofdvak in de curricula op te nemen en dat er speciale cursussen op het terrein van het internationale recht komen voor praktijkjuristen en ambtenaren van ministeries.

VN-vredesoperaties

De eigen bijdrage van de Verenigde Naties aan de vreedzame oplossing en voorkoming van geschillen is, zelfs vergeleken met de cijfers van 1995, nog steeds indrukwekkend. In 1995 was er een totaal van 17 VN-vredesoperaties, met 60.000 man personeel tegen totale kosten van 3,5 miljard dollar.¹⁰ Tegen het einde van 1996 namen in totaal 26.000 militairen en burgers deel aan 16 vredesoperaties.¹¹ De kosten in dat jaar bedroegen 1,6 miljard dollar. Deze cijfers verbloemen echter de enorme financiële moeilijkheden waar de Verenigde Naties mee kampt. Aan het einde van 1996 waren de lidstaten de Verenigde Naties nog 1,7 miljard dollar schuldig voor de kosten van de vredesoperaties (waarvan meer dan de helft voor rekening komt van de Verenigde Staten).¹² Dit betekent dat de tachtig landen die personeel en materieel ter beschikking hadden gesteld en die een totale vordering van 990 miljoen dollar op de Verenigde Naties hebben, voorlopig nog even geduld zullen moeten hebben.

Hoewel ook op het vlak van de vredesoperaties een duidelijke tendens tot regulering zichtbaar is, worden de regels hier voor een groot gedeelte door de praktijk gevormd. De taken van ingestelde vredesmissies blijken vaak pas ter plekke en op een pragmatische wijze worden de bevoegdheden vastgelegd in Memoranda of Understanding, Status of Force Agreements en Rules of Engagement. De verwarring is vaak groot wanneer *peace-keepers* te maken krijgen met de soms onduidelijke grens tussen het *bewaren* en het *maken* van de vrede en als van ze wordt verwacht taken uit te voeren waarvoor geen mandaat, geen organisatie en geen

materieel bestaat (denk aan het Nederlandse Srebrenica-debacle). 1996-1997 heeft nog eens duidelijk gemaakt dat er sprake is van een generatiekloof tussen traditionele *peace-keeping*-operaties (zoals de 23 jaar bestaande UNDOF, United Nations Disengagement Observer Force, die als buffer fungeert op de Golan-hoogte) en vredesmissies die verantwoordelijk zijn voor zowel militaire als civiele aspecten van de opbouw van een nieuwe vrede, waaronder de zorg voor een volk dat volledig van huis en haard is verdreven door vier jaar oorlog (zoals de in 1996 ingestelde UNTAES, United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, in Kroatië). UNDOF is nog steeds licht bewapend, volgens de criteria die traditioneel voor *peace-keeping*-operaties golden, terwijl UNTAES in het bezit is van zware wapens en kan rekenen op *close air support*. Zowel de kwantiteit als de veranderde kwaliteit van de vredesmissies hebben bij de Verenigde Naties voor enorme werkgelegenheid gezorgd. In 1989 kon een kleine ondersteunende staf van zes civiele en drie militaire ambtenaren op het VN-secretariaat de toen bestaande vijf operaties gemakkelijk aan. In 1996 had het inmiddels speciaal opgezette Department of Peace-Keeping Operations (DPKO) een staf van vierhonderd personen, waaronder honderd militairen afkomstig van verschillende lidstaten.

Naast de financiële problemen kampt de Verenigde Naties nog steeds met het feit dat het idee van een VN-leger, zoals voorzien in art. 43 e.v. van het VN-Handvest, nooit is gerealiseerd. De Verenigde Naties blijft voor elke te ondernemen vredesoperatie afhankelijk van de bereidheid van de lidstaten deel te nemen. Om in ieder geval een permanent overzicht te hebben van de strijdkrachten en mogelijkheden die de lidstaten in een bepaald stadium van paraatheid hebben, lanceerde de Veiligheidsraad in 1994 het concept van de *standby arrangements*.¹³ Het meewerken aan een *standby arrangement* betekent nog niet dat een lidstaat zich vastlegt om aan een vredesoperatie mee te doen; wel geeft hij zijn bereidheid aan om militaire eenheden, materieel, en speciale diensten in beginsel beschikbaar te hebben voor vredesoperaties. In juli 1997 hadden 66 landen hun bereidheid uitgesproken om aan het systeem mee te werken.¹⁴ Het overgrote gedeelte van deze landen heeft echter alleen nog maar de informatie verschaft over hun mogelijkheden en over de inzetbaarheid. Slechts acht staten hebben een officieel Memorandum of Understanding met de Verenigde Naties gesloten, waarin overigens de keuze om uiteindelijk aan de operatie mee te doen nog steeds bij de staat zelf blijft liggen. De reactietijd van de nationale contingenten loopt uiteen van zeven tot negentig dagen. In ieder geval veertig procent van de *standby*-eenheden heeft een reactietijd van minder dan dertig dagen. De mogelijkheden voor *rapid deployment* worden daarnaast nog vergroot door de instelling van een Rapidly Deployable Mission Headquarters binnen het VN-Secretariaat,¹⁵ dat in staat moet zijn om snel en effectief een team van civiele en militaire experts samen te stellen om de operatie te coördineren. De *standby arrangements* hebben hun waarde reeds getoond bij het installeren van UNTAES in Kroatië in januari 1996.

Het Dayton-akkoord

De zeer uitgebreide bemoeienis van internationale organisaties met het opbouwen van de vrede in voormalig Joegoslavië, rechtvaardigt het opnemen van een speciale paragraaf in dit hoofdstuk. Geheel volgens de afspraak gemaakt in Londen in december 1995 is de implementatie van het Dayton-Akkoord op 13 en 14 juni 1996 geëvalueerd op de bijeenkomst van de Peace Implementation Council (PIC).¹⁶ De conclusies van de PIC waren genomen op basis van een groot aantal rapporten van onder anderen de Hoge Vertegenwoordiger Bildt en de (vertegenwoordigers van) de secretarissen-generaal van de NAVO en de Verenigde Naties. De PIC was van mening dat de partijen grotendeels aan hun militaire verplichtingen hadden voldaan, maar dat de implementatie van de afspraken over de civiele aspecten van het Dayton-akkoord nog sterk te kort schoot. Wat de mensenrechtensituatie betreft was er enige verbetering te bespeuren, maar de meeste rapporten schetsten toch nog een erg negatief beeld.

Omdat was voldaan aan de eis van vrije verkiezingen voor het presidentschap en de parlementen van Bosnië-Herzegovina (op 14 september 1996), besloot de Veiligheidsraad op 1 oktober 1996 met onmiddellijke ingang tot een definitieve opheffing van de economische sancties tegen voormalig Joegoslavië.¹⁷ Eerder – op 27 februari 1996 – schortte de Raad, ingevolge resolutie 1022(1995), de sancties al op, nadat de Bosnische Serviërs hun troepen uit de bufferzones hadden teruggetrokken. De Veiligheidsraad waarschuwde echter het opleggen van maatregelen opnieuw te zullen overwegen indien een van de partijen haar verplichtingen op grond van het Vredesverdrag schendt. Tevens besloot de Raad tot opheffing van het Sanctiecomité zodra het zijn laatste rapport zou hebben afgerond. Dit rapport werd op 15 november 1996 openbaar gemaakt.¹⁸

Het mandaat van de Implementation Force (IFOR) in Bosnië-Herzegovina op grond van Resolutie 1031 van de VN-Veiligheidsraad liep af op 20 december 1996. Volgens een verklaring van de NAVO-Raad van 10 december 1996¹⁹ was er sprake van *mission accomplished*, maar was een voortdurende internationale militaire aanwezigheid noodzakelijk om de stabiliteit in het gebied te verzekeren. Om die reden kondigde de NAVO aan bereid te zijn tot het organiseren en leiden van een Stabilisation Force (SFOR), die als opvolger van IFOR zou moeten werken. Erkend werd dat deze troepenmacht een autorisatie van de VN-Veiligheidsraad nodig zou hebben. De volgorde is opvallend: niet de Veiligheidsraad verzoekt de NAVO om implementatie van een resolutie, de NAVO kondigt aan actie te willen nemen en wijst op de daarvoor benodigde Veiligheidsraadsresolutie. Op 12 december 1996, negen dagen voor het verstrijken van het eerste Dayton-jaar, besloot de Veiligheidsraad tot voortzetting van de internationale militaire en politionele aanwezigheid in Bosnië.²⁰ De belangrijkste taken van de vanaf 20 december 1996 voor 18 maanden gestationeerde SFOR betreffen: het handhaven van de scheidingszones en het vrijhouden daarvan van gewapende troepen en wapens, het verzekeren van de bewegingsvrijheid van de private hulpverleningsorganisaties, het controleren van het luchtruim, assistentie aan humanitaire organisaties en assistentie bij het

opruimen van mijnen en andere obstakels.²¹ De VN-lidstaten werden gemandateerd om “door middel van of in samenwerking met de in het Vredesverdrag genoemde organisatie” (dat is dus de NAVO) voor de duur van 18 maanden een Stabilisation Force in te stellen. SFOR is de rechtsopvolger van IFOR en de regelingen betreffende de organisatie en taken van IFOR zijn dan ook *mutatis mutandis* van toepassing op de nieuwe militaire vredesmacht.²² Het mandaat van de VN-vredesmacht voor Bosnië (UNMIBH, United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina), waartoe de VN-politiemacht IPTF behoort, is door de Raad tot 21 december 1997 verlengd.

Wapenbeheersingsverdragen

1996-1997 liet een aantal belangrijke ontwikkelingen op het gebied van de wapenbeheersing zien. Gelet op de langdurige moeizame onderhandelingen en de soms inhoudsloze compromissen die op een aantal terreinen zijn gesloten, is echter slecht een gematigd optimisme op zijn plaats. Een toename van het aantal regels op het gebied van de wapenbeheersing is zeker niet te ontkennen, maar het zou te ver gaan om te zeggen dat het van harte ging.

Landmijnen

In mei 1996 werd tijdens de eerste Review Conference van het Conventionele Wapens Verdrag²³ een nieuwe versie van het daarbij behorende Protocol over landmijnen aangenomen.²⁴ De grootste problemen met het oorspronkelijke Protocol kwamen voort uit het feit dat het Verdrag alleen van toepassing was op gewapende conflicten tussen staten en dat er geen regelingen waren voor verificatie van de naleving of afdwinging van de regels. Een totaalverbod bleek al snel geen haalbare optie, omdat een aantal staten zich daartegen verzette vanwege de gestelde afhankelijkheid van landmijnen voor de verdediging van landsgrenzen (met name Rusland, China, India en Pakistan).

Belangrijke verbeteringen van het Protocol betreffen: de uitbreiding naar interne conflicten, strengere regels over zelfvernietigings- en zelfuitschakelingsmechanismen voor zogenoemde *remotely delivered mines* (die vanuit vliegtuigen of via artillerie – vaak nogal onnauwkeurig – worden geplaatst) en voor mijnen die niet in een duidelijk voor burgers afgescheiden gebied liggen, en regels voor de vergemakkelijking van detectie van mijnen. Daarnaast legt het nieuwe Protocol de verantwoordelijkheid voor mijnen na afloop van de vijandelikheden bij de staat die de mijnen heeft geplaatst. Wat niet is gelukt, is een regeling voor verificatie en naleving. De Conferentie kon het slechts eens worden over een jaarlijks *review*-bijeenkomst, maar voorstellen betreffende *on site inspections* en dwangmaatregelen hebben het niet gehaald.²⁵

Algeheel Kernstopverdrag

Op 10 september 1996 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, op voorstel van Australië, het Algeheel Kernstopverdrag aan.²⁶ Met deze actie trachtte de Algemene Vergadering een volledige mislukking van de onderhandelingen over dit Verdrag te voorkomen. De onderhandelingen over een effectief en verifieerbaar verbod op kernproeven in de Geneefse Ontwapeningsconferentie van de Verenigde Naties waren eind augustus vastgelopen.²⁷ India vond het ontwerpverdrag, dat onder voorzitterschap van Nederland was opgesteld, onaanvaardbaar, met name omdat het niet voorzag in een tijdgebonden onderhandelingschema voor totale nucleaire ontwapening. In India's opvatting zou door het ontbreken van een dergelijk schema het voorziene verbod van kernproeven de ongelijkheid tussen kernwapenstaten en niet-kernwapenstaten definitief bevestigen. Alle andere betrokken staten konden wel met de ontwerptekst instemmen, maar een aantal – China, Pakistan, Rusland en het Verenigd Koninkrijk – slechts onder de voorwaarde dat het Verdrag alleen in werking treedt als alle acht zogenoemde sleutellanden – de vijf officiële kernwapenstaten, plus India, Israël en Pakistan – het Verdrag hebben geratificeerd. De Australische 'truc' heeft deze patstelling natuurlijk niet opgelost.

Wel is er nu een definitieve verdragstekst, die op 24 september 1996 werd ondertekend door 135 staten.²⁸ Daartoe behoren 41 van de 44 landen met een nucleair potentieel – waaronder alle officiële kernwapenstaten – die volgens de verdragstekst zelf eerst het verdrag moeten bekrachtigen voordat het Verdrag in werking kan treden.²⁹ De drie ontbrekende landen zijn India, Pakistan en Noord-Korea. Indien het Verdrag over drie jaar niet in werking is getreden, kan een meerderheid van de staten die het Verdrag hebben bekrachtigd een conferentie bijeenroepen om te bespreken welke maatregelen kunnen worden genomen om het ratificatieproces te versnellen.

Het Verdrag verbiedt alle proefexplosies met nucleaire wapens en alle andere kernproeven, dus inclusief de vreedzame, ondergrondse en zeer kleine kernproeven (de nuloptie). Omstreden is in hoeverre laboratoriumproeven (met name de zogenoemde *inertially confined fusion-tests*) onder het verbod vallen; niet uitgesloten zijn computersimulaties. Ter wille van China kunnen partijen op de eerste toetsingsconferentie, die tien jaar na de inwerkingtreding van het Verdrag zal plaatsvinden, bij consensus besluiten vreedzame kernproeven van het verbod uit te zonderen. Elke verdragspartij verbindt zich kernproeven op haar grondgebied tegen te gaan en af te zien van het veroorzaken en aanmoedigen van dergelijke proeven of op enigerlei wijze te participeren in het uitvoeren daarvan.

Naast deze basisverplichtingen, regelt het Verdrag de oprichting van een nieuwe internationale organisatie, die de uitvoering van de verdragsregelingen moet gaan verzekeren, waaronder met name het verificatiestelsel. De Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty Organisation zal bestaan uit een conferentie waarin alle verdragspartijen zijn vertegenwoordigd, een Uitvoerende Raad bestaande uit 51 leden, en een Technisch Secretariaat. De Organisatie zal in Wenen worden gevestigd.

Chemische Wapen Conventie

Op 29 april 1997 is het Verdrag inzake het verbod van Chemische Wapens in werking getreden, 180 dagen nadat 65 staten het verdrag hadden geratificeerd.³⁰ Op de dag van de inwerkingtreding van het verdrag waren 88 staten partij, waaronder Nederland en – op het laatste moment – ook de Verenigde Staten. Rusland, met de Verenigde Staten de enige 'officiële' bezitter van chemische wapens, is nog geen partij. Het Russische parlement, de Doema, wenst eerst extra financiële steun van Westerse landen voor het vernietigen van de Russische chemische-wapenvoorraad. Ook een aantal landen waarvan men (bijna) zeker weet dat zij chemische wapens bezitten en produceren, zoals Irak, Iran, Israël, Libië, Noord-Korea en Syrië, hebben het verdrag niet bekrachtigd.

Het verdrag verbiedt het ontwikkelen, produceren, verwerven, opslaan, overdragen en gebruiken van chemische wapens. Binnen tien jaar moeten de voorraden zijn vernietigd. Voor het toezicht op de naleving van de verplichtingen voorziet het verdrag in een uitvoerig verificatiestelsel, dat mede is gebaseerd op inspecties ter plaatse. Mede daartoe is een nieuwe organisatie in het leven geroepen, de Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, die in Den Haag is gevestigd en op 6 mei 1997 haar eerste officiële vergadering had.³¹

Gerechtelijke geschillenbeslechting

Het internationale recht is toch voornamelijk *contract law*; de regels ontstaan in de meeste gevallen doordat staten vrijwillig afspraken maken, zoals bijvoorbeeld in de hierboven genoemde verdragen. Slechts in uitzonderingsgevallen kunnen staten worden gedwongen om tegen hun zin bepaalde actie te ondernemen of na te laten, zoals in het geval van besluiten van de Veiligheidsraad. Zelfs de belangrijkste internationale rechter, het Internationaal Gerechtshof, is voor zijn bevoegdheid afhankelijk van de aanvaarding van zijn jurisdictie door de betrokken staten. Dit idee is verlaten bij de instelling van het Joegoslavië-Tribunaal, dat zich bezighoudt met onderzoek naar en berechting van oorlogsmisdaden begaan in voormalig Joegoslavië. De basis van dit Tribunaal is niet een verdrag, maar een besluit van de VN-Veiligheidsraad. Vorig jaar is in dit hoofdstuk reeds gewezen op de juridische vragen die door de verdediging in de Tadi_-zaak werden gesteld over de rechtsmacht van het Tribunaal. Het Tribunaal was van mening dat de Veiligheidsraad op grond van hoofdstuk VII van het VN-Handvest bevoegd was het Tribunaal op te richten. Hoewel het Hof in deze verslagperiode, in tegenstelling tot de vorige, niet met opzienbarende uitspraken is gekomen, komen beide gerechtelijke instanties hier kort aan bod.

Het Internationaal Gerechtshof

Op 11 juli 1996 verklaarde het Internationaal Gerechtshof zich bevoegd om de klacht van de Bosnische regering tegen Joegoslavië (Servië en Montenegro) over de schending van het Genocide-verdrag van 1948 in behandeling te nemen.³² Het Hof verwierp de preliminaire bezwaren van Joegoslavische zijde die ertoe strekten dat het Hof geen rechtsmacht zou hebben om het geschil op grond van het Genocide-verdrag te beslechten. Deze zaak was op 31 maart 1993 door Bosnië-Herzegovina bij het Hof aanhangig gemaakt. Op 8 april 1993 had het Hof al besloten tot het treffen van voorlopige maatregelen op grond waarvan de regering van Joegoslavië onmiddellijk alle maatregelen moest nemen om daden van genocide te voorkomen en er zorg voor moest dragen dat militaire, paramilitaire en ongeregelde gewapende troepen onder Joegoslavische controle ophouden met genocidale acties in Bosnië.³³ Naast deze zaak zijn op het ogenblik nog acht zaken bij het Hof aanhangig.³⁴

Op 6 februari 1997 werd de Amerikaanse rechter Schwebel gekozen als president van het Hof. Hij volgde de Algerijn Bedjaoui op. Een Nederlands succes werd geboekt met de benoeming van oud-minister van Buitenlandse Zaken en oud-hoogleraar Volkenrecht Kooijmans als rechter in het Hof.

Het Joegoslavië-Tribunaal

Voor het eerst sinds de Internationale Militaire Tribunalen van Neurenberg en Tokio van na de Tweede Wereldoorlog, zijn verdachten van oorlogsmisdaden door een internationale rechter individueel aansprakelijk gesteld voor het plegen van internationale misdrijven. Nadat op 29 november 1996 Erdemovi_ werd veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf wegens moord op ten minste zeventig Moslims, oordeelde de Tweede Strafkamer van het Joegoslavië-Tribunaal op 7 mei 1997 (precies een jaar na de start van het strafproces) dat de Bosnische Serviër Tadi_ schuldig was aan elf (van de 31) aanklachten wegens misdrijven tegen de menselijkheid en schendingen van het oorlogsrecht.³⁵

De Strafkamer bevond Tadi_ schuldig aan een misdrijf tegen de menselijkheid vanwege zijn aandeel in de gebeurtenissen rond de aanval op zijn geboortedorp Kozarac in 1992. Volgens de rechter staat *beyond reasonable doubt* vast dat Tadi_ deelnam aan “de verschrikkelijke behandeling die de moslimbevolking ten deel viel op grond van geloof en politieke discriminatie”. De veroordelingen wegens schendingen van het oorlogsrecht betroffen mishandelingen van burgers en gevangenen. Tadi_ werd, wegens gebrek aan voldoende bewijs, niet schuldig bevonden aan negen aanklachten wegens moord. Daarnaast – en dit is ook voor toekomstige zaken van belang – werd over de elf aanklachten wegens ernstige inbreuken (*grave breaches*) op het oorlogsrecht geen oordeel uitgesproken. Naar het oordeel van twee van de drie rechters was de oorlog in Bosnië na 19 mei 1992 – toen het federale Joegoslavische leger zich uit Bosnië had teruggetrokken – geen internationaal gewapend conflict meer en dus waren de bepalingen van de Rode-Kruisverdragen inzake ernstige inbreuken op het oorlogsrecht niet langer van toepassing. De voorzitter van de Strafkamer, de Amerikaanse rechter McDonald, kwam op dit punt in een *dissenting opinion* tot een ander oordeel.

Op 14 juli 1997 maakte het Tribunaal de straf van Tadi_ bekend: twintig jaar gevangenisstraf (waarvan hij ten minste de helft daadwerkelijk moet uitzitten). Tadi_ heeft (net als overigens zijn aanklager) beroep tegen het vonnis aangetekend bij de Beroepkamer van het Tribunaal.

Het Tribunaal blijft voor de mogelijkheid zijn taken uit te voeren sterk afhankelijk van de medewerking van de staten in voormalig Joegoslavië. Met name de Republika Srpska is wat dat betreft sterk in gebreke gebleven.³⁶ Vooral de arrestatie en uitlevering van verdachten laat te wensen over. Op 9 mei 1996 is getracht dit gedeeltelijk op te lossen door de samenwerking tussen IFOR en het Straftribunaal vast te leggen in een – geheim – Memorandum of Understanding,³⁷ maar de NAVO heeft aangegeven dat een actief opsporingsbeleid niet hoog op de agenda van SFOR staat. Het wachten is vooral op de arrestatie van de Bosnisch-Servische leiders Karad_i_ en Mladi_, waartegen het Straftribunaal op 11 juli 1996 internationale arrestatiebevelen uitvaardigde wegens het begaan van oorlogsmisdrijven en het medeplichtig zijn aan volkerenmoord.³⁸

Europese veiligheidssamenwerking

Uitbreiding

1996-1997 stond voor een groot gedeelte in het teken van de uitbreiding van de West-Europese veiligheidssamenwerking naar het Oosten. Na jarenlange speculaties over wie wel of niet tot de NAVO zou mogen toetreden in de eerste ronde, is op 8 juli 1997 te Madrid alle twijfel dienaangaande weggenomen. De Noord-Atlantische Raad, bijeen in de samenstelling van de staatshoofden en regeringsleiders, besloot dat in eerste instantie met Tsjechië, Hongarije en Polen onderhandelingen over toetreding zullen worden geopend.³⁹ Gelet op de in totaal twaalf aanvragen voor lidmaatschap is dit wellicht een wat magere score, die overigens vooral uit de terughoudende opstelling van de Verenigde Staten valt te verklaren. Het is de bedoeling dat het toetredingsprotocol tijdens de ministeriële bijeenkomst in december van dit jaar wordt ondertekend, en dat het ratificatieproces is afgerond voor de vijftigste verjaardag van het NAVO-Verdrag in april 1999. In de tussentijd zullen de drie aspirant-leden worden uitgenodigd op een aantal terreinen binnen de organisatie alvast te komen proefdraaien. Het genomen besluit over de toetreding is geenszins het laatste woord dat hierover binnen de NAVO is gezegd. De Raad stelt expliciet dat de Alliantie op grond van art. 10 van het Verdrag open blijft staan voor nog meer nieuwe leden. De Raad verwacht dan ook de komende jaren nog een aantal landen te kunnen uitnodigen voor toetreding.

Ook de Europese Unie heeft haar plannen voor uitbreiding bekend gemaakt. Op 16 juli 1997 presenteerde de Europese Commissie haar *Agenda 2000* aan het Europees Parlement.⁴⁰ *Agenda 2000* is een gedetailleerde strategie met betrekking tot versterking en uitbreiding van de Europese Unie in het begin van de volgende eeuw. In het 1.300 pagina's tellende document wordt uitgebreid stilgestaan bij de mogelijkheden van de tien Centraal- en Oost-Europese staten die het lidmaatschap

van de Europese Unie hebben aangevraagd. Op basis van een uitgebreid onderzoek beveelt de Commissie aan onderhandelingen over toetreding in eerste instantie te beginnen met Hongarije, Polen, Estland, Tsjechië en Slovenië. Deze landen voldoen het beste aan de door de Europese Raad in Kopenhagen (juni 1993) opgestelde criteria voor toetreding, te weten: 1. stabiele instituties die de democratie, de rechtsstaat en de bescherming van mensenrechten en minderheden garanderen; 2. de aanwezigheid van een functionerende markteconomie en de mogelijkheid het hoofd te bieden aan de concurrentie en marktverhoudingen binnen de Unie; en 3. de mogelijkheid te voldoen aan de vereisten die het lidmaatschap meebrengt, waaronder de doelstellingen van een politieke, economische en monetaire unie. De onderhandelingen met de genoemde vijf landen kunnen volgens de Commissie begin 1998 worden geopend. Hetzelfde geldt voor onderhandelingen met Cyprus, dat in dit opzicht al eerder positief door de Commissie was beoordeeld. De Europese Raad zal naar verwachting tijdens de Top in Luxemburg, december 1997, het groene licht geven voor de toetredingsonderhandelingen. Dit zou volgens de Commissie betekenen dat de eerste toetredingen ergens tussen 2001 en 2003 kunnen plaatsvinden. Wat deelname aan het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid betreft, zijn bij geen van de landen grote problemen te verwachten. Het tegenovergestelde geldt echter voor deelname aan de economische en monetaire unie, waardoor het zeer onwaarschijnlijk is dat de nieuwe leden direct na hun toetreding ook de Euro al zullen kunnen invoeren. Eerder al heeft de Europese Raad vastgesteld dat een gedeeltelijke aanvaarding van het Unie-*acquis* niet kan, maar bepaalde overgangperiodes worden door de Commissie niet helemaal uitgesloten. Voor de andere vijf aanvragers – Bulgarije, Roemenië, Letland, Litouwen en Slowakije – blijft de deur overigens openstaan. In de woorden van Commissie-voorzitter Santer: “It is not a process of exclusion. On the contrary, it is a process of inclusion that will be pursued permanently.”

Verdrag van Amsterdam

Op 16 en 17 juni 1997 heeft de Europese Raad de Intergouvernementele Conferentie (IGC) over de herziening van het EU-Verdrag afgesloten. Er is volledige overeenstemming bereikt over een nieuw ontwerpverdrag, dat na een juridische bewerking in oktober van dit jaar te Amsterdam zal worden ondertekend.⁴¹ De wijzigingen op het terrein van het buitenlands en veiligheidsbeleid zijn, mede gelet op een aantal verdergaande voorstellen tijdens de IGC, niet wereldschokkend en lijken de grenzen van de regelgeving op dit terrein weer te geven. Voor een aantal van de door veel lidstaten naar voren gebrachte problemen – zoals de verlamming van de besluitvorming, het stagnerende defensiebeleid en de externe onzichtbaarheid van het GBVB – zijn slechts ten dele oplossingen aangedragen.⁴² Het onderstaande overzicht geeft de belangrijkste veranderingen op het terrein van de 'tweede pijler'.

- De mogelijkheid van onthouding in plaats van een tegenstem voor lidstaten die niet aan een gemeenschappelijke actie willen meedoen. In een dergelijk geval kan

de betreffende lidstaat zijn onthouding kwalificeren door het uitgeven van een formele verklaring. In dat geval is die lidstaat niet verplicht het genomen besluit na te leven, maar zal hij zich wel onthouden van maatregelen die de uitvoering van het besluit door de andere lidstaten tegenwerken. Het besluit wordt echter niet aangenomen als het aantal staten dat zich op deze manier van stemming onthoudt overeenkomt met meer dan eenderde van het totale aantal stemmen (gewogen volgens de regels van art. 148, lid 2 EG-verdrag). Deze procedure zet aldus de deur open voor de zogeheten *coalitions of the able and willing*.

- De mogelijkheid om besluiten met gekwalificeerde meerderheid te nemen in geval gemeenschappelijke optredens of gemeenschappelijke standpunten op basis van een eerder door de Europese Raad aangenomen gemeenschappelijke strategie worden genomen; of wanneer het uitvoeringsmaatregelen van genomen besluiten betreft. Ook hier worden de stemmen weer gewogen volgens het gebruikelijke systeem van art. 148, lid 2 EG, terwijl voor de aanvaarding van een besluit ook nog eens geldt dat er in ieder geval 62 voorstemmen moeten zijn, afkomstig van ten minste tien lidstaten. Belangrijk is echter dat van de mogelijkheid tot meerderheidsbesluiten niets overblijft als een lidstaat verklaart om nationale beleidsredenen tegen het besluit te zijn. In dat geval wordt er niet gestemd en kan de Raad (met gekwalificeerde meerderheid) besluiten de kwestie door te sluisen naar de Europese Raad (waar er in ieder geval met unanimiteit over moet worden besloten). De mogelijkheid van meerderheidsbesluitvorming geldt in geen geval voor besluiten met militaire en/of defensie-aspecten.

- Ook wat betreft het veiligheidsbeleid zal er weinig veranderen. De door een aantal lidstaten voorgestelde integratie van de West-Europese Unie (WEU) in de Europese Unie is op de lange baan geschoven, hoewel deze optie nu wel uitdrukkelijk in het verdrag is opgenomen. De beslissing over een fusie van beide organisaties is overgelaten aan de Europese Raad. Wel wordt verdergegaan met het versterken van de (institutionele) samenwerking tussen de Europese Unie en de WEU. Ook is expliciet gemaakt dat het EU-veiligheidsbeleid tevens de zogenoemde Petersberg-taken (“humanitarian and rescue tasks, peacekeeping tasks and tasks of combat forces in crisis management, including peacemaking”) kan omvatten. Voor de uitwerking en uitvoering van dergelijke acties zal de Europese Unie echter nog steeds een beroep op de WEU moeten (en kunnen) doen.

- In plaats van de in een aantal voorstellen figurerende ‘*Monsieur PESC*’, als het gezicht van het GBVB naar buiten toe, is gekozen voor een meer *low profile*-functie uitgevoerd door de Secretaris-Generaal van de Raad. Het Voorzitterschap blijft de belangrijkste GBVB-vertegenwoordiger, nu bijgestaan door de Secretaris-Generaal als Hoge Vertegenwoordiger voor het GBVB.

- In een Verklaring bij het Verdrag is overeengekomen een *policy planning and early warning unit* op te richten. Deze eenheid zal binnen het Raadssecretariaat komen en functioneren onder de verantwoordelijkheid van de Secretaris-Generaal. De *unit* moet zich bezighouden met het bijhouden van de voor het GBVB belangrijke internationale ontwikkelingen, het voorbereiden van mogelijke besluiten en reacties van de Unie, en het schrijven van beleidsvoorstellen. Lidstaten

en de Commissie mogen hiervoor aan de eenheid suggesties doen. Met de instelling van de nieuwe eenheid wordt een poging gedaan het GBVB niet alleen re-actief, maar ook pro-actief te laten worden.

- Hoewel de internationale rechtspersoonlijkheid van de Europese Unie gelet op de laatste concept-versies voor Amsterdam door de lidstaten aanvaard leek, besteedt het Verdrag aan dit concept als zodanig geen aandacht. Wel is bepaald dat het Voorzitterschap door de Raad (met unanimiteit) kan worden gemachtigd over de totstandkoming van verdragen te onderhandelen. Het uiteindelijke verdrag kan door de Raad (op voorstel van het Voorzitterschap en bij unanimiteit) worden gesloten. De inwerkingtreding is voor de lidstaten echter afhankelijk van hun nationale constitutionele procedures. Of deze oplossing de duidelijkheid ten goede komt, kan terecht worden betwijfeld. Overigens kan ook de vraag worden gesteld of de doelstellingen van het GBVB niet noodzakelijkerwijs een eigen rechtspersoonlijkheid van de Unie impliceren.⁴³

Conclusies

Dit hoofdstuk leent zich niet voor een diepgaande analyse van de rol van het internationale recht in de mondiale conflictvoorkoming- en oplossing. Wel lijkt op basis van de hierboven beschreven ontwikkelingen de voorlopige conclusie gerechtvaardigd dat er sprake is van een toenemende aandacht voor internationale regelgeving en gebruikmaking van internationale procedures voor conflictoplossing. Voor een zeer groot gedeelte is deze toenemende aandacht eerder het gevolg van de verbeterde mogelijkheden daartoe dan van een drastische mentaliteitsverandering. Het einde van de Koude Oorlog lijkt op twee manieren van invloed te zijn. Ten eerste kan worden geconstateerd dat de samenwerking tussen Oost en West heeft geresulteerd in sterk verbeterde mogelijkheden om gebruik te maken van het systeem van collectieve veiligheid, zoals voorzien in het Handvest van de Verenigde Naties. Er is hier dus niet zo zeer sprake van nieuwe regelgeving, als wel van het gebruik maken en aanpassen van een systeem dat al in 1945 was voorzien.

Ten tweede waren de veranderde verhoudingen binnen Europa aanleiding voor een verdergaande institutionalisering van de samenwerking op het terrein van vrede en veiligheid. Hierbij valt vooral te denken aan de nieuwe procedurele regels – al dan niet vastgelegd in verdragen – binnen de Europese Unie, de NAVO, en de WEU. Een duidelijke dissonant is echter dat de aandacht voor de internationale regels niet vaak resulteert in een oplossing van het conflict (denk aan Bosnië-Herzegovina en het Afrikaanse gebied van de Grote Meren), met uitzondering wellicht van Albanië, waar door verschillende internationale organisaties op basis van resoluties van de VN-Veiligheidsraad het afgelopen jaar een einde werd gemaakt aan een uitzichtloze situatie. Ook de moeizame totstandkoming van wapenbeheersingsverdragen is illustratief voor het feit dat staten nog steeds weinig enthousiast zijn hun nationale rechtsordes ondergeschikt te maken aan meer internationale regels.

Noten

1. Met dank aan Ige Dekker voor het leveren van een gedeelte van het materiaal.
2. L. Henkin, *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, New York: Columbia University Press, 1979, 2nd ed., p. 2.
3. F. Boyle, The irrelevance of international law: the schism between international law and international politics, *California Western International Law Journal*, vol. 10, 1980, p. 194 (Boyle zelf bekritiseert in dit stuk deze visie).
4. Zie bijvoorbeeld: S.V. Scott, International law as ideology: theorizing the relationship between law and international politics, *European Journal of International Law*, vol. 5, 1994, pp. 313-325. Scott geeft een overzicht van deze meningen en legt zelf de nadruk op de verhouding tussen internationaal recht en internationale (machts)politiek.
5. De Draft Code is te vinden via Internet: www.un.org/law/ilc/contents.htm.
6. Zie: Resolutie 51/207 van de Algemene Vergadering van 17 december 1996 en het daarin genoemde *Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court*, New York: United Nations, 1996.
7. Het tribunaal wordt genoemd in art. 20 van Annex VI van de United Nations Convention on the Law of the Sea.
8. Zie uitgebreider over de OPCW: J. Colijn en P. Rusman, Inwerkingtreding, implementatie en toekomst van de Chemische Wapen Conventie, *infra*, pp. 69-87; en V. Krutzsch and R. Trapp, *A Commentary on the Chemical Weapons Convention*, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1994.
9. Resolutie 51/157 van 16 december 1996.
10. De data in deze paragraaf zijn ontleend aan de VN-publicatie *The Year in Review 1996: UN Peace Missions*, gepubliceerd via Internet: www.un.org/Depts/dpko/yir96/peace96.htm.
11. Te weten: UNAVEM III (United Nations Angola Verification Mission, sinds 1995), UNOMIL (United Nations Observer Mission in Liberia, 1993), MINURSO (United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara, 1991), UNSMIH (United Nations Support Mission in Haiti, 1996), UNMOGIP (United Nations Military Observer Group in India and Pakistan, 1949), UNMOT (United Nations Mission of Observers in Tajikistan, 1994), UNMIBH (United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina, 1995), UNMOP (United Nations Mission of Observers in Prevlaka, Kroatië, 1996), UNTAES (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Kroatië, 1996), UNFICYP (United Nations Peace-keeping Force in Cyprus, 1964), UNPREDEP (United Nations Preventive Deployment Force, Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië, 1995), UNOMIG (United Nations Observer Mission in Georgia, 1993), UNDOF (United Nations Disengagement Observer Force, Golan-hoogte, 1974), UNIKOM (United Nations Iraq-Kuwait Observation Mission, 1991), UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon, 1978), en UNTSO (United Nations Truce Supervision Organization, Midden-Oosten, 1948).
12. Daarnaast had de Verenigde Naties in december 1996 nog voor 500 miljoen dollar vorderingen bij lidstaten die hun reguliere bijdrage nog niet hebben betaald.
13. Zie: VN-Document S/PRST/1994/22.
14. Zie: *Monthly Status Report on United Nations Standby Arrangements*, 7 juli 1997, gepubliceerd via Internet: www.un.org/Depts/dpko/str.htm.
15. Naar aanleiding van een Aanbeveling van de Algemene Vergadering van de VN, Resolutie 50/30 van 6 december 1995.
16. Conference of the Peace Implementation Council, Chairman's Conclusions, Florence, 13-14 juni 1996.
17. VN-document S/RES/1074(1996), 1 oktober 1996.
18. VN-document SC/6290, 15 november 1996.
19. Statement on Bosnia and Herzegovina, Brussel, 10 december 1996, M-NAC-2(96)166.

20. *VN-document S/RES/1088(1996)*, 12 december 1996. Zie ook de rapporten van de Secretaris-Generaal en de Hoge Vertegenwoordiger, *VN-document S/1996/1017* en *S/1996/1024*, beide van 9 december 1996.
21. Statement on Bosnia and Herzegovina, Brussel, 10 december 1996, M-NAC-2(96)166.
22. Zie voor het eerste rapport van de Secretaris-Generaal van de NAVO over de activiteiten van SFOR: *VN-document S/1997/81*, 27 januari 1997.
23. Officieel de Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 1980, gepubliceerd in *International Legal Materials*, vol. 19, 1980, p. 1523.
24. Mines Protocol to the CCW, 3 mei 1996, gepubliceerd in *International Legal Materials*, vol. 35, 1996, p. 1206.
25. Zie uitgebreider: J. Klarenbeek, Naar een totaalverbod op landmijnen, *infra*, pp. 59-67; en M.J. Matheson, Revision of the mines protocol, *American Journal of International Law*, vol. 91, 1997, pp. 158-167.
26. *VN-document A/RES/50/245*, 10 september 1996. 158 staten stemden voor, drie tegen (Bhutan, India, Libië), bij vijf onthoudingen (Cuba, Libanon, Mauritius, Syrië, Tanzania).
27. Daarover nader L. van Deelen en J. Klarenbeek, Nucleaire wapenbeheersing en ontwapening, in: B. Bomert en H. de Lange (red.), *Jaarboek vrede en veiligheid 1996*, Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, 1996, pp. 29-37; G. den Dekker, De beproeving van het Comprehensive Test Ban Treaty, *Merkourios*, jrg. 16, 1996, nr. 50, pp. 7-13.
28. Zie voor de tekst van het Verdrag en het daarbij behorende Protocol: *International Legal Materials*, vol. 35, 1996, pp. 1443-1478.
29. Zie art. XIV jo. Annex 2 bij het Verdrag.
30. Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, *International Legal Materials*, vol. 32, 1993, pp. 804-873.
31. Zie voor een uitgebreide analyse: Colijn en Rusman, Inwerkingtreding, implementatie en toekomst van de Chemische Wapen Conventie, pp. 69-87.
32. International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Preliminary Objections), Judgement of 11 July 1996, *ICJ Reports*, 1996.
33. *Ibid.*, (Provisional Measures), Order of 8 April, *ICJ Reports* 1993, p. 3.
34. Bij het Internationaal Gerechtshof aanhangige zaken: 1. Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain); 2. Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention arising from the Aerial Incident at Lockerbie (Libyan Arab Jamahiriya v. United Kingdom); 3. Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention arising from the Aerial Incident at Lockerbie (Libyan Arab Jamahiriya v. United States of America); 4. Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America); 5. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)); 6. Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia); 7. Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria); 8. Fisheries Jurisdiction (Spain v. Canada); 9. Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia). Samenvattingen van deze zaken zijn te vinden via de *homepage* van het Hof op: www.un.org/law/icjsum/indexw.htm.
35. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Press Release, CC/PIO/190E, 7 mei 1997. De volledige tekst van het vonnis (ruim 300 bladzijden) wordt opgenomen in *International Legal Materials*.
36. Op 8 mei 1996 uitte de Veiligheidsraad via een presidentiële verklaring daarover zijn bezorgdheid; zie: VN-Document S/PRST/1996/23, 8 mei 1996, opgenomen in VN-Document SC/6219, 8 mei 1996.
37. NAVO Persbericht (96)93, 13 juni 1996.
38. Zie voor de relevante documenten en de tekst van de arrestatiebevelen: *International Legal Materials*, januari 1997, pp. 92-99.

39. Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation, issued by the Heads of State and Government, NAVO Document M-1 (97)81, 8 juli 1997.

40. De volledige tekst is te vinden op Internet: europa.eu.int/comm/agenda2000/.

41. De tekst is verkrijgbaar via Internet: ue.eu.int/amsterdam/en/treaty/.

42. Meer uitgebreid hierover, zie: R. Vierhout en B. Bomert, Veiligheid en samenwerking in Europa, *infra*, pp. 89-119; en A. Pijpers, Het Nederlandse EU-Voorzitterschap en het Verdrag van Amsterdam: enkele impressies, *infra*, pp. 121-135.

43. Zie hierover R.A. Wessel, The international legal status of the European Union, *European Foreign Affairs Review*, 1997, no. 1, pp. 109-130.